

*Познанський Р. В.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

МАНІФЕСТАЦІЯ ВАЛЕНТНОСТІ СТУПЕНЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ ВЕРБАТИВАМИ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО (РОСЛИННИЦТВО)”

У статті здійснюється аналіз валентності ступеня інтенсивності дії вербативів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)”, яка реалізується у семантичних позиціях “трохи або злегка (іноді додатково) виконувати дію”, “інтенсивно, ретельно, старанно виконувати дію”, “виконувати дію недостатньо (не завершувати)”, “виконувати дію надміру”. Пояснюються причини, які впливають на маніфестацію модифікацій ступеня інтенсивності дії в межах аналізованого нами семантичного поля.

***Ключові слова:** валентність ступеня інтенсивності дії, дериват, семантичне поле, вербатив, семантична позиція.*

Постановка проблеми. Проблема вивчення валентності є надзвичайно важливою та актуальною для сучасного словотвору. Вона становить основний стрижень змісту дієслова, її варто кваліфікувати як “суперкатегорію”, адже вона акумулює, організовує довкола себе різноманітні компоненти значення, у ній перетинаються загальнокатегоріальні, лексичні, граматичні ознаки дієслів. З погляду вивчення дериваційної спроможності різних класів твірних основ питання сутності й природи валентності, її типів заслуговують спеціальної уваги і потребують висвітлення, адже валентним властивостям базами належить вагоме місце у процесах породження похідного, тобто “справжню роль мотивувального слова можна зрозуміти й описати у словотворі після того, як саме слово постане перед нами у всій реальній різноманітності можливих сполучуваностей з іншими словами” [10, с. 161]. Важливим аспектом комплексного аналізу дієслівної валентності є дослідження валентності ступеня інтенсивності дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю дієслівної валентності присвячено чимало праць у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві [див., напр.: 4; 6; 7; 9; 10; 11], приділяється увага цій проблемі й у роботах, зосереджених на дослідженні віддієслівного словотворення [див., напр.: 5, с. 12–15]. У лінгвістиці обіг поняття валентності було введено французьким синтаксистом Л. Теньєром для позначення сполучувального потенціалу дієслова у реченні.

У лінгвістичному енциклопедичному словнику валентність (від лат. *valentia* – сила) витлумачено як властивість лексичної одиниці вступати в синтаксичні зв’язки з іншими елементами. В енциклопедії “Українська мова”

її потрактовано як здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього слів, зумовлену його семантичними і граматичними властивостями [15, с. 59].

Серед досліджень, присвячених валентнісним особливостям дієслова як частини мови, що виступає здебільшого граматичним центром речення, а значить, наділена валентнісними властивостями більше, ніж інші частини мови, варто виділити роботи українських учених – І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, Т. Є. Масицької та ін. У нашому дослідженні використано розширене поняття валентності, початково запропоноване С. Д. Кацнельсоном: “валентність – здатність дієслова певним чином реалізуватися у реченні і вступати у певні комбінації з іншими словами” [7, с. 133]. У статті використовуємо введені Т. С. Морозовою поняття векторної валентності та валентності ступеня інтенсивності дії, оскільки, як вважає вона, “існує зв'язок між можливістю / неможливістю сполучуваності дієслова з прислівниками певної семантики і структурою словотвірної парадигми дієслова” [12, с. 8].

Попри численні дослідження валентності, аналіз реалізації саме валентності ступеня інтенсивності дії вербативами семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” ще не ставав предметом спеціального наукового дослідження, що зумовлює актуальність і новизну пропонованої теми.

Мета статті. У нашій розвідці ставиться завдання проаналізувати реалізацію валентності ступеня інтенсивності дії вербативами семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)”.

Виклад основного матеріалу. У межах семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” ми виділяємо вісім лексико-семантичних груп (мікрополів) дієслів [13, с. 8], а саме:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту.
2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва).
3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння.
4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання.
5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю.
6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту.
7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству.
8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:
 - а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин;
 - б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин.

9. Дієслова загальної аграрної семантики.

Дієсловам більшості зазначених мікрополів властива валентність ступеня інтенсивності дії, яка реалізується у семантичних позиціях “трохи або злегка (іноді додатково) виконувати дію”, “інтенсивно, ретельно, старанно виконувати дію”, “виконувати дію недостатньо (не завершувати)”, “виконувати дію надміру”.

Семантична позиція “*трохи або злегка (іноді додатково) виконувати дію*” реалізована похідними, утвореними від дієслів більшості семантичних мікрополів:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *підорювати, підсапувати, підкопати, підгноїти, піддобрювати, підорати, підсушити, підрихлити*.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): *підсушити, підмолотити, підвіяти*.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *підсіяти, підсаджувати*.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *підполоти, підсапати, підгребти, підбілити, підживити, підволожити, підливати, підсапати*.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *підзбирати, підкосити, підмолотити, підстогувати, підгребти, підмолотити*.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: *підклепати, підгострити, підмантачити*.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *підрізати, підрубати, підломити, підмикати, підв'ялити, підтолочити, підтоптати*.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин: *підбубнявіти, підвитися, підколоситися, підкосичитися, підкущитися, підцвісти, піджовтіти*.

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин: *підбур'янити, підсохнути, підв'янути, підгнити, підмокнути, підморщитися, підіпріти*.

9. Дієслова загальної семантики: *підростити, підрощувати* “Сприятти додатковому росту кого-, чого-небудь”.

Семантико-поняттєві передумови реалізації словотворчого потенціалу дієслів аграрного виробництва в аналізованому словотвірному значенні визначаються можливістю їх поєднання з прислівниками *додатково, трохи, злегка*. Єдиним словотворчим засобом утворення дериватів з таким словотвірним значенням є префікс *під-*.

Похідні словотвірного значення “*інтенсивно, ретельно, старанно виконувати дію*”, на відміну від попереднього значення, репрезентовані

меншою кількістю. Це, зокрема, деривати *просапати* “старанно сапати”, *вгноїти*, *вигноїти* та *прогноїти*, *повисівати*, *повисаджувати*, *прокопати*, *проорати*, *проралити*, *просіяти*, *просушити*, *промолотити*, *прокосити*, *проломити*. Форманти *в-/у-* і *про-* в аналізованих дериватах, крім спільної кількісно-якісної семи “ретельно, ґрунтовно”, виступають носіями просторової семантики, яка конкретизується як “наскрізь, зверху донизу, до кінця” [3, с. 182], пор.: *просапати* “ретельно, наскрізь сапати що-небудь”.

Схематично градацію квантитативних ознак у дієслів аналізованого лексико-семантичного поля можна зобразити так: недостатність виконання дії (*недокопати*) – звичайна інтенсивність виконання дії (*копати*) – інтенсивність дії (дієслова цього типу характеризуються семою “багато, вдосталь зробити що-небудь”) (*покопати*) – вичерпність дії у заперечному аспекті (“в процесі дії перейти до яких-небудь неприємних, небажаних наслідків”) (*перекопати*) [Пор.: 8, с. 139]. Початковий і кінцевий ступені градації квантитативних ознак реалізовані похідними, які належать до семантичних позицій “виконувати дію недостатньо (не завершувати)” і “виконувати дію надміру”.

Словотвірне значення “*виконувати дію недостатньо (не завершувати)*” актуалізоване в дериватах, утворених від основ дієслів усіх мікрополів:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *недобурити*, *недовапнити*, *недогноїти*, *недоволочити*, *недодернувати*, *недодискувати*, *недодренувати*, *недоорати*, *недочизелювати*, *недобактеризувати*, *недосапати*, *недокопати*, *недокорчувати*, *недоборонувати* та ін.

2. Дієслова на позначення процесів обробітку насіння (дієслова насінництва): *недолуцити*, *недосортувати*, *недосушити*.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *недосадити*, *недосіяти*.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *недобукетувати*, *недоґріти*, *недотичити*, *недополоти*, *недосапати*.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *недобункерувати*, *недовершити*, *недов'язати*, *недоґребти*, *недожати*, *недожнивувати*, *недокосити*, *недотрусити*, *недорвати*, *недостогувати*, *недомолоти*, *недокопати*, *недозривати* та ін.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: *недомантачити*, *недоклепати*, *недоґострити*.

7. Дієслова на позначення процесів завдання шкоди аграрному господарству: *недовикоренити*, *недовипалити*, *недовиривати*, *недовирубувати*, *недовисмикувати*, *недоґрасувати*, *недоеродувати*, *недоломити*, *недотолочити*, *недотруїти* (бур'ян), *недотоптати*, *недосушити*, *недокорчувати* та ін.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин: *недобубнявіти, недозріти, недостигнути, недоцвісти*.

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин: *недогнити, недомерзнути, недожовкнути, недов'янути*.

Притаманна така словотвірна семантика й девербативам, мотивованим дієсловами загальної семантики: *недовеснувати, недомаїти, недокутатися* (у 2 знач.) “не повністю закінчити польові роботи”, *недокінчувати, недокінчити*.

Семантична позиція “*виконувати дію надміру*” представлена, на відміну від попередньої, меншою кількістю похідних. Це зумовлене, на нашу думку, кількома аспектами. Передусім варто відзначити те, що структурна модель дієслова з префіксом *пере-*, за допомогою якої й реалізується названа семантична позиція, “задіяна” для реалізації інших словотвірних значень, зокрема різновиду векторно-об'єктної словотвірної семантики “виконувати дію, спрямовуючи її навколо або на всю поверхню об'єкта” (пор.: *перекопати (все поле), пересипати (всі буряки), пересадити* тощо), а також семантики повторюваності (пор.: *пересаджувати* “заново садити на іншому місці” тощо). З іншого боку, асиметричність між семантичними позиціями недостатнього та надмірного виконання дії може зумовлюватися й екстралінгвальними чинниками: очевидно, частіше мовці стикалися з явищами недовиконання якоїсь сільськогосподарської роботи, ніж її перевиконання. Зазначимо також, що префіксальні твірні дієслова (*виорати, вгноїти* і под.) не здатні утворювати такі деривати, що, очевидно, зумовлене морфонологічною несумісністю таких процесів. Загалом семантична позиція “*виконувати дію надміру*” реалізована в словотвірних парадигмах дієслів таких семантичних мікрополів:

1. Дієслова на позначення процесів обробітку ґрунту: *переорати, перескородити, перевапнувати*.

3. Дієслова на позначення процесів садіння чи сіяння насіння: *пересадити, пересіяти*.

4. Дієслова на позначення процесів догляду за рослинами під час їхнього росту та дозрівання: *перелити* (ми вважаємо, що дериват *перелити* семантично мотивований дієсловом *полити*, адже має значення “поливаючи якусь рослину надміру, завдати їй шкоди”), *перегалунити*.

5. Дієслова на позначення процесів збирання урожаю: *перетіпати (льон), пересукати*.

6. Дієслова на позначення процесів підготовки реманенту: *переклепати (косу), перегострити (плуг, сапу)*.

8. Дієслова на позначення процесів, які безпосередньо не здійснюються людиною, в тому числі:

а) пов'язаних із ростом та дозріванням рослин: *перебубнявити, перестигнути, перерости, перезріти, перецвісти*.

б) пов'язаних із знищенням, загибеллю рослин: *перегорати (від спеки), перевипріти (гинуть під снігом), перемерзнути, пересохнути, перемокнути*.

Девербативи, маніфестовані у двох попередніх семантичних позиціях, виступають словотвірними антонімами [Див.: 14], вони позначають кількісні вияви дії, протилежні за лексичним значенням: неповний вияв дії – надмірний вияв дії. У результаті виконання дії в обох випадках кінцеві продукти, предмети будуть мати недоліки, не відповідатимуть нормі. Однак, якщо у першому випадку виконання дії можна продовжити до одержання бажаних результатів, то при надмірному триванні дії виправити кінцеві наслідки здебільшого неможливо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У цілому аналізовані твірні найактивніше реалізують валентність ступеня інтенсивності дії у семантичних позиціях “виконувати дію недостатньо (не завершувати)” та “трохи або злегка (іноді додатково) виконувати дію”, менш активно – у семантичних позиція “інтенсивно, ретельно, старанно виконувати дію” та “виконувати дію надміру”, що пояснюється поряд з іншими причинами також тим, що в українській мові деякі словотворчі форманти, за допомогою яких реалізуються названі семантичні позиції, “задіяні” для реалізації інших словотвірних значень, зокрема різновиду векторно-об’єктної словотвірної семантики, а також семантики повторюваності. Валентність становить собою складну міжрівневу категорію, що знаходиться у точці перетину граматики і лексики, синтаксису і семантики. У зв’язку з цим теорія валентності займає одне із провідних місць у методиці лінгвістичних досліджень, зокрема у вивченні дериваційних процесів. Пропонована стаття доповнює й розширює здійснені дослідження валентності ступеня інтенсивності дії у сучасному мовознавстві. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у аналізі реалізації валентності ступеня інтенсивності дії вербативами інших лексико-семантичних груп.

Л і т е р а т у р а :

1. *Безпояско О. К.* Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1987. – 389 с.
2. *Безпояско О. К.* Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 394 с.
3. *Богданов А. В.* Семантика и синтаксис отглагольных аъективов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. В. Богданов. – М., 2011. – 212 с.

4. *Вихованець І.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. *Джочка І. Ф.* Дери́ваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 194 с.
6. *Загнітко А. П.* Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 64 с.
7. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
8. *Кильдибекова Т. А.* Глаголы действия в современном русском языке : Опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1985. – 160 с.
9. *Кривицька О.* Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. Семантика і словотвір / О. Кривицька. – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 284 с.
10. *Кубрякова Е. С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
11. *Морозова Т. С.* Синтаксические свойства глагола и его словообразовательный потенциал / Т. С. Морозова // Проблемы структурной лингвистики, 1982. – М. : Наука, 1984. – С. 88.
12. *Морозова Т. С.* Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 20 с.
13. *Познанський Р. В.* Словотворча спроможність дієслів семантичного поля “аграрне виробництво (рослинництво)” : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. В. Познанський. – Івано-Франківськ, 2014. – 20 с.
14. *Соболева П. А.* Однокорневые антонимы в словообразовательном гнезде / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики, 1985–1987. – М. : Наука, 1989. – С. 3–10.
15. Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

Познанский Р. В. Манифестация валентности степени интенсивности действия вербтивами семантического поля “аграрное производство (растениеводство)”.

В статье проводится анализ валентности степени интенсивности действия глаголов семантического поля “аграрное производство (растениеводство)”, которая реализуется в семантических позициях “немного или слегка (иногда дополнительно) выполнять действие”, “интенсивно, тщательно, старательно выполнять действие”, “выполнять действие недостаточно (не завершать)”, “выполнять действие сверх меры”. Объясняются причины, которые влияют на манифестацию модификаций степени интенсивности действия в рамках рассматриваемого нами семантического поля.

Ключевые слова: валентность степени интенсивности действия, дериват, семантическое поле, глагол, семантическая позиция.

Poznanskyy R. V. Manifestation of Action Intensity Grade Valence by Verbs of Semantic Field “Agricultural Production (Crop Production)”.

The analysis of action intensity grade valence by verbs of semantic field “agricultural production (crop production)”, which is realized in semantic positions “to perform an action a little or slightly (sometimes additionally)”, “to perform an action intensively, thoroughly, carefully” “to perform an action insufficiently (underdo)”, “to over perform an action”, is done in the article. The reasons which affect the manifestation of action intensity grade modifications within the analyzed semantic field are also explained.

Key words: *action intensity grade valence, derivative, semantic field, verb, semantic position.*

Таныш С.

**Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова**

**ТУРЦИЗМЫ КАК СПЕЦИФИЧЕСКИЙ ПЛАСТ
ИНОЯЗЫЧНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА**

В статье определяется место и роль турецких заимствований в составе иноязычной лексики русского языка. Турцизмы характеризуются с позиций их происхождения и путей вхождения в язык-реципиент, а также с точки зрения их функционирования в лексической системе русского языка

Ключевые слова: *тюркизмы, турцизмы, язык-донор, язык-реципиент, генетический источник, исторический источник, экзотизм, архаизация.*

Пополнение иноязычной лексикой словарного состава любого языка – процесс закономерный, являющийся неотъемлемой составляющей его развития и протекающий под влиянием целого ряда взаимосвязанных и взаимодействующих факторов, зачастую экстралингвистических. Значительный пласт иноязычных заимствований в русском языке является результатом языковых контактов, имеющих разнонаправленный характер в отдельные периоды его существования.

Заимствованная лексика современного русского языка неоднородна по своему составу в отношении языка-источника: заимствования из латинского и греческого языков составляют большинство, многочисленны также немецкие, французские заимствования, англицизмы. Единичны заимствования из китайского, японского, польского, румынского и некоторых других языков. Считается, что заимствования из тюркских языков представлены достаточно большой группой лексических единиц, изучению которых уделяется значительное внимание в русской лингвистике. Ученые-тюркологи обращаются в своих работах преимущественно к историко-этимологическому аспекту изучения тюркизмов, к проблемам их функционирования в различных сферах, к тюркской ономастике,